

“MARS YILNOMALARI” VA “BOQIY DARBADAR” ASARLARINING INTEGRAL-YAXLIT YONDASHUVLI BADIY TAHLILI

Yuldoshova Shaxnoza Azimbayevna

Mustaqil tadqiqotchi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Toshkent, O'zbekiston

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0009-9553-6353>

ANNOTATSIYA

Maqola Ray Bredberining “Mars yilnomalari” va Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” asarlarini integral-yaxlit yondashuvli badiiy tahliliga bag'ishlanadi. Maqolada yaxlit yondashuvning metod va usullari orqali badiiy asarlarning genezisi, janri, konseptual darajasi, syujet – kompozitsiya, yozuvchilarning shaxsiy va falsafiy munosabatlari qiyosiy-tipologik tahlili amalga oshiriladi. Badiiy adabiyotning integral tahlili ko'pincha integral nazariyada ko'rsatilganidek, asarning turli rivojlanish bosqichlari yoki ong darajalari orqali tekshirishni o'z ichiga oladi. Ushbu yondashuv asarning inson tajribasining turli tomonlarini qanday aks ettirishi va ularga murojaat qilishini yanada teran tushunishga imkon beradi. Badiiy adabiyotni tahlil qilishda integral usuldan foydalanadigan olimlar va tanqidchilar psixologiya, falsafa, madaniyatshunoslik va adabiyot nazariyasi kabi bir qator fanlar va nazariy asoslardan foydalanishlari mumkin. Ushbu turli sohalaridagi g'oyalarni sintez qilish orqali ular ko'rib chiqilayotgan adabiy asarning yanada kengroq talqinini taklif qilishni maqsad qilgan.

KALIT SO'ZLAR

yaxlit-integral yondashuv, asar genezisi, yozuvchi mahorati, timsol-ramz, konsepsiya, qahramonlar tizimi, badiiy vosita, badiiy asar tili.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ АНАЛИЗ ПРОИЗВЕДЕНИЙ “МАРСИАНСКИЕ ХРОНИКИ” И “ВЕЧНЫЙ СКИТАЛЕЦ” С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНТЕГРАЛЬНО-ЦЕЛОСТНОГО ПОДХОДА

Юлдошова Шахноза Азимбаевна

Независимый исследователь

Узбекский государственный университет мировых языков

Ташкент, Узбекистан

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0009-9553-6353>

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена целостно-интегральному подходу к литературоведческому анализу произведений Рэя Бредбери “Марсианские хроники” и Исаджона Султана “Вечный скиталец”. Основное внимание в статье уделяется сравнительно-типологическому анализу генезиса, жанра, концептуального уровня, сюжета и композиции, личностно-философского отношения писателей и т.д. с помощью методов и приемов целостного подхода. Интегральный анализ художественной литературы часто предполагает рассмотрение произведения через призму различных стадий развития или уровней сознания, как это описано в интегральной теории. Такой подход позволяет более тонко понять, как история отражает и затрагивает различные аспекты человеческого опыта. Ученые и критики, использующие интегральный метод при анализе художественной

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

целостно-интегральный подход, генезис произведения, писательский язык, персонаж-символ, концепт, система персонажей, творческие инструменты, язык художественного произведения, точка зрения.

литературы, могут опираться на целый ряд дисциплин и теоретических основ, включая психологию, философию, культурологию и теорию литературы. Синтезируя идеи из этих различных областей, они стремятся предложить более полную и тонкую интерпретацию литературного произведения.

ARTISTIC ANALYSIS OF THE WORKS “THE MARTIAN CHRONICLES” AND “THE ETERNAL WANDERER” USING AN INTEGRAL- HOLISTIC APPROACH

Yuldoshova Shakhnoza Azimbaevna

Independent researcher

Uzbekistan State University of World Languages

Tashkent, Uzbekistan

yustitsiya@gmail.com

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0009-9553-6353>

ABSTRACT

The article is focused on the holistic-integral approach to the literary analysis of Ray Bradbury's works “The Martian Chronicles” and Isajon Sultan's “The Eternal Wanderer”. The article pays the main attention to comparative-typological analysis of genesis, genre, conceptual level, plot and composition, personal-philosophical attitude of the writers, etc. by means of methods and techniques of holistic approach. Integral analysis of fiction often involves examining the work through the lens of different developmental stages or levels of consciousness, as outlined in integral theory. This approach allows for a more nuanced understanding of how the story reflects and addresses different aspects of the human experience. Scholars and critics who utilize the integral method in analyzing fiction may draw from a range of disciplines and theoretical frameworks, including psychology, philosophy, cultural studies, and literary theory. By synthesizing insights from these diverse fields, they aim to offer a more comprehensive and nuanced interpretation of the literary work in question.

KEY WORDS

holistic-integral approach, genesis of a work, writing, character-symbol, concept, character system, creative tools, language of a work of fiction, point of view.

KIRISH

So‘nggi yillarda qiyosiy tadqiqotlarda ham, alohida asar tahliliga bag‘ishlangan tadqiqotlarda ham, adabiy jarayon darajasida badiiy adabiyotga yaxlit yondashish tobora kuchayib bormoqda. “Adabiyotlararo mushtaraklik” kabi atamalarning paydo bo‘lishi “adabiy makonlar”, “adabiy mintaqalar” (Dyurishin terminlari) bir o‘lchovli bo‘linishga mos kelmaydigan yaxlitlik sifatida yondashishdan dalolat beradi. Qiyosiy adabiyotshunoslik metodologiyasining asosini tizimlarning yoki tizim elementlarining emas, balki butunning yaxlit, bo‘linmas, muallif ijodining umumiylashtirilgan darajalarini – adabiy asarlarni, umuman, muallifning ijodini, tarixini qiyoslash tashkil qilishi kerak (Андреев А., 2003, 32), shunda alohida milliy adabiyotlar, adabiyotlararo jamoalar birgalikda bir butun boshqa tartibni – jahon adabiyotini tashkil etadi. Ana shu yaxlit yondashuv asosida turli janrlarda, turlicha zamon va makonda yashab ijod qilgan va qilayotgan yozuvchilar Rey Bredberi va Isajon Sulton ijodi tadqiq qilindi.

Adabiy asarni tahlil qilishga yaxlit yondashuv matnni mazmun va shaklning turli tomonlari va darajalarini o‘z ichiga olgan yaxlit bir butunlik sifatida ko‘rib chiqishni nazarda tutadi. Adabiy asar tahliliga yaxlit yondashish matnning alohida unsurlarigagina emas, balki ularning munosabatlari, mazmuni, o‘quvchiga ta’siriga ham e’tibor beradi. Adabiy asar

tahliliga yaxlit yondashishning asosiy tamoyillari a) tahlil usullarining integratsiyalashuvini, ya'ni matnni yanada to'liq va chuqurroq tushunish uchun turli tahlil usullarini (strukturaviy, ramziy, psixologik va boshqalar) birlashtirish; b) kontekstni ko'rib chiqishni, ya'ni asarni yaxlit tahlil qilishda faqat matnning o'zigina emas, balki uning tarixiy, madaniy, ijtimoiy va adabiy sharoitini ham hisobga olish; c) kitobxonga e'tibor qaratish, ya'ni yaxlit yondashuv o'quvchining asarga munosabatini ham hisobga oladi; d) simbolizm va timsol-metaforalarni o'rganish, yaxlit yondashuv muallif tomonidan qo'llaniladigan belgilar, metaforalar va tasvirlarni tahlil qilish; e) muallif uslubi va ijodiy niyatini, asar yaratishda ko'zlagan maqsadini hisobga olish kabi prinsiplarga tayanib ish ko'radi.

ASOSIY QISM

Integral yondashuv nazariyasi bilan bir qator xorijiy olimlar shug'ullanishgan, jumladan, **Ken Uilber** – integral nazariyasining eng mashhur vakillaridan bir bo'lib, adabiyot va madaniyatni tushunishda inson tajribasining ko'p jihatlari va yo'nalishlarini birlashtirish va yaxlitlashtirish muhimligini ta'kidlaydi. (Wilber K., 2001, 208.) **Don Bek va Kristofer Kouen** inson taraqqiyoti va ijtimoiy o'zgarishlarni tushunishda yaxlit yondashuv nazariyasi qo'llangan “Spiral Dynamics: Values Learning, Leadership, and Change” kitobining hammualliflaridir. (Beck D., Cowan C., 2005, 352.) **Shon Esbyorn-Xargens va Maykl E. Zimmerman** – integral nazariyaning ekologik muammolarga qo'llanilishini o'rganuvchi “Integral Ecology: Integrating Multiple Perspectives on the Natural World” jurnalining muharrirlari (Esbjörn-Hargens S., Zimmerman S., 2009, 796.). Italian faylasufi, yozuvchi va adabiyotshunosi **Umberto Eko** “Ochiq ish” muallifi, u matnning “ochiqligi” tushunchasini va asarni tushunishda butun tizimli talqinning ahamiyatini muhokama qiladi (Эко У., 2004, 124.). Rus adabiyotshunoslaridan **Vyacheslav Ivanov** – taniqli rus faylasufi, shoiri va adabiyotshunosi, u san'at, din va falsafa o'rtasidagi aloqalarni o'rganib, ramziylik va turli madaniy an'analarning sintezi haqidagi (Иванов В., 2017, 164.) g'oyalari integral nuqtayi nazarga yaqin deb qaralishi mumkin. Rus formalist adabiyotshunosi **Boris Eyxenbaumning** tahliliy usullari va adabiyotning strukturaviy tarkibiy qismlariga urg'u berishini murakkablik va o'zaro bog'liqlikni tushunishning integral yondashuvlari bilan mos deb hisoblash mumkin. (Эйхенбаум Б., 1927, 303.) Bundan tashqari o'zbek adabiy tanqidchisi Qozoqboy Yo'ldosh ham “*Badiy tahlilning to'raligi badiiy matnga yaxlit tizim holdagi butunlik tarzida yondashilib, unga xos barcha jihatlar imkon qadar qamrab olishni anglatadi. Bunda o'rganilayotgan asar turli tomondan tekshirilib, unga xos barcha asosiy qirralar ilmiy baholanishi ko'zda tutiladi*” (Yo'ldosh Q., Yo'ldosh M., 2016, 97.) deya, tekshirilayotgan asardagi badiiy tizimning yaxlit tartibli butunlik sifatida muhim qiymatga egaligini ta'kidlaydi. Adabiyotshunos olim Dilmurod Qur'onov esa, “...ular ijodkor shaxsi (sistema), yaratilgan davr shart-sharoitlari (sistema), milliy va jahon adabiyoti an'analari (sistema) bilan bog'liq ekani, o'quvchi (sistema)ning qarashlariga bog'liq holda turlicha tushunilishi mumkinligi nazarda tutiladi. Shulardan kelib chiqib tadqiqotning ilmiy-nazariy tamoyili sistem(-butun) yondashuv bo'lgan deb hisoblayman” (Куронов Д., 2018, 63.) deya bu yondashuv ko'p yillardan beri o'zbek tanqidchiligida qo'llanilishini, hozirda ham tizimli-butun yondashuvning bir necha metod va usullari bilan birgalikda samarali foydalanilayotganini ta'kidlaydi.

Demak, badiiy asar tahliliga yaxlit-integral yondashish matnni, uning ma'no va

mazmunini chuqurroq tushunishga, shuningdek, asarning yashirin tomonlari va chuqur qatlamlarini ochib berishga, nafaqat asarlarning mazmunini, balki ular yaratilgan va talqin qilinadigan kontekstni ham hisobga olib, turli dunyoqarashlar, madaniy qadriyatlar va psixologik nuqtayi nazarlar asarning yaratilishi va qabul qilinishiga qanday ta'sir qilishini o'rganadi. Quyida esa shu mezonlar asosida Rey Bredberining "Mars yilnomalari" va Isajon Sultonning "Boqiy darbadar" asarlarining qiyosiy tipologiyasi yaxlit yondashuvli badiiy tahlil asosida ko'rib chiqiladi. Dastlab, asarlarning genezisi haqida to'xtaladigan bo'lsak, "Mars yilnomalari" asari 1950-yilda Amerikada nashrdan chiqadi. Roman odamlarning Marsni mustamlaka qilishi va yerliklar va marsliklar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar haqida hikoya qiluvchi bir-biriga bog'langan hikoyalar zanjiridan tuzilgan. Romanda yolg'izlik, sog'inch va insoniyatning buzg'unchi tabiati mavzulari yoritilgan.

"Mars yilnomalari" –Rey Bredberining ilmiy-fantastik romani. Romanning yuzaga kelish asosini adibning 1940-yillarning oxirida turli ilmiy-fantastik jurnallarda chop etilgan ilk qisqa hikoyalarda ko'rish mumkin. Kitobda II jahon urushidan so'ng darhol Amerika jamiyati texnologik jihatdan rivojlangan kelajakka olib boriladi, insoniyatning yaratish va yo'q qilish qobiliyatining ortishi mo'jizaviy va halokatli oqibatlariga olib kelishi badiiy ifoda qilingan. Aslida bu asar alohida hikoyalar to'plami sifatida chop etilishi kerak bo'ladi, ammo yozuvchining noshiri asarni butun roman sifatida achop etishni taklif etadi. Bu kitob Mars haqidagi hikoyalarning syujetlar zanjiri edi. Bredberi "Mars yilnomalari" asarida roman qahramonlarining Marsni tadqiq qilishlari bilan G'arbga mustamlakachilarning kelishi o'rtasida o'zaro parallellik tasvirlangan. Romanda insoniyatning xato va kamchiliklari ramzlar orqali ko'rsatiladi. Bredberi Marsni odamlarning mustamlaka qilish g'oyasidan va bunday qadamning mumkin bo'lgan oqibatlaridan ilhomlangan. U kolonizatsiya, madaniyat to'qnashuvi va texnologiyaning jamiyatga ta'siri mavzularini o'rganib, Mars haqida hikoyalar yozishni boshladi. Asar yozilgan vaqtda dunyoga allaqachon Mars sayyorasi, uning tabiiy-iqlimiy atmosferasi, qobig'i haqida ilmiy-nazariy ma'lumotlar ayon edi, lekin yozuvchi sayyorani boshqacharoq inson yashay oladigan havo va iqlimga ega, tuprog'ida bir kechada urug'lar unib chiqib, daraxt bo'la oladigan, hosil bera oladigan qilib tasvirlaydiki, bu ham mo'jizaviy-falsafiy ma'nolarni yashirib yotadi. Ya'ni insoniyat bir kuni Marsni tadqiq qilib, unda yashash uchun yaroqlilik topilsa, xuddi Amerika yoki Avstraliya hududlaridagidek yana mahalliy aholini qirg'in qilib, mustamlaka va yerdagi qonun-qoidalarini tatbiq qilish kabi insoniyatning azaliy nuqsonlarini takrorlamasliklarini istashini bashorat qilganday bo'ladi.

"Mars yilnomalari" romanining tarixiy kontekstini "Atom davri" deb atash mumkin. Bu atama dunyodagi birinchi yadroviy bomba bo'lgan Trinity portlashi bilan boshlangan tarix davrini va Amerika Qo'shma Shtatlari keyinchalik Yaponiyaning Xirosima va Nagasaki shaharlariga tashlangan bombalar prototipini bildiradi. Romanning yaqin o'tmishida atom urushi, yadro apokalipsisi barcha voqealar ustidan tahdid soladi va yer sharini vayronalarga aylantirgan halokatli atom portlashi bilan yakunlanadi. Shu ma'noda, Bredberi atom asrini belgilab bergan mashhur yadro urushi qo'rquvi va o'quvchining roman muammolari haqiqatan ham juda dolzarb ekanligi haqidagi tuyg'usini oshirish uchun qo'llaydi.

O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan ma'daniyat xodimi (2014), O'zbekiston Xalq yozuvchisi (2021) Isajon Sulton asarlarida esa turkiy xalqning qadim tarixi, madaniy merosi, o'zbek elining umummiy an'analari aks etgan. Uning asarlarida har bir xalqning o'zigagina

tegishli bo'lgan sodda, shirali, sof o'zbekona hikoyanavislik mahorati bo'y ko'rsatib turibdi. Ayniqsa yozuvchi asarlaridagi tabiat tasviri alohida o'rin tutadi. O'lkamizning viqorli tog'lari, qorli cho'qqilari, qumlari oltinday yarqiraydigan cho'llari, zangori suvli daryolari-yu, gullagan azim daraxtlari, bog'-rog'larining betakror tasvirini o'qib, go'yo Farg'ona vodiysining yam-yashil adirlarida yurganday his uyg'onadi kishida.

Isajon Sultonning asarlari keyingi yillarda ingliz, nemis, turk, rus tillariga o'girildi. Xususan, "Boqiy darbadar" asari ingliz tilida amerikalik tarjimon Kristafor Fort tomonidan 2019-yilda AQShda chop etilgan.

Isajon Sultonning "Boqiy darbadar" asari Bredberining kitobidan qariyb yarim asrdan ko'proq vaqt o'tib yozilgan bo'lishiga qaramay, asarni yozish uchun yozuvchi qariyb yigirma yilga yaqin mulohaza qiladi, xayolot olamida voqelikni pishitadi. Taniqli o'zbek yozuvchisi va adabiyotshunosi Ulug'bek Hamdam Isajon Sulton haqida shunday yozgandi: "...Uning ijod yo'li anchagina o'ziga xos. Yozuvchi 90-yillarning boshlarida mo'jazzgina kitobchasi – "Oydinbuloq" bilan ko'zga tashlanib, adabiy davralarni o'ziga bir qaratib olgach, hayot deb atalgan tubsiz va cheksiz teranliklarga sho'ng'ib ketgan bo'yi, 2010-yilda qator hikoyalar va romanlar bilan u ummondan bosh ko'targan ijodkordir". (Hamdam U, internet manba)

Adabiyotshunoslar faqat Isajon Sulton emas, balki o'tgan asrning 70-80 yillarida adabiyotga kirib kelgan ko'pgina o'zbek ijodkorlarining yangi asarlari mustaqillik davriga kelib "ko'rinmay qolgani"ni qayd etishadi. Yozuvchining o'zi ko'plar ijoddan uzoqlashgan yillar haqida shunday degandi: "To'qsoninchi yillarda to'satdan hamma narsa o'zgara boshladi. Maqsadlar, mo'ljallar o'zgarib ketdi. Juda katta kishilar izdihomi qarshisida birdaniga kun kechirish va oilani saqlab qolish zarurati paydo bo'ldi. Men o'sha mahallarning ruhsiz-nursiz kunlarini yaxshi eslayman. Birdaniga badiiyat ham chetga surilib ketganday, hech kimga keragi yo'qday tuyula boshladi. U mahallar tinimsiz ishlar, yangi dunyoning yangi qoidalariga moslashish juda qiyin kechmoqda edi. Kunlar o'tar, ishlab topilgan daromad kiyim-kechakka, oziq-ovqatga, goho shaharning qaysidir so'limroq burchida orom olishga sarflansa-da, shu hayot ichida yetishmayotgan yana nimalardir qalbni g'ussaga cho'mdirardi..." (Sulton I. internet manba)

Isajon Sulton o'z interyularidan birida o'sha vaqtlar haqida "Kunlardan bir kun chuqur o'yga tolib, bu ishlab topayotgan pullarim baxt-u saodat bermas ekan to'xtamga kelib, men o'zimni huddi darbadardek his qila boshladim. Faqat darbadarlik ko'cha-ko'yga betinim sang'ishgina emas, shunaqa turi ham bor ekan. Masalan, sizdan umringizni 5 yilini mashinaga almasharmidingiz deb so'rashsa berarmidingiz yoki hatto 1 yilini berarmidingiz desa, bermaysiz-ku. Yoki yoshlar berarmikan bir kuni yoki 1 daqiqasini berasizmi? Yo'q berolmaysiz. Bir daqiqasinigina beramanku deb o'ylasangiz, qayerdan bilasiz balki umringizning baxt saodati aynan o'sha bir daqiqadadir. Shuni o'ylab, balki uni ham bermaysiz" (Sulton I.) O'sha topgan pullar bilan oilasini, ukalarini oyoqqa qo'rganini, Toshkentdan uy olganini, uy olish uchun taxminan 3 yil umri ketganini aytadi. 3 yil umrini alishganini teskari paradoks bo'lmadimikan deb o'ylay boshaydi va o'zini darbadardek seza boshlaydi. Chunki har qanday ziyoli va iymonli inson hayotga nima uchun kelganini, maqsad va orzularini, kamolotini o'ylab, taffakkur qilib yashaydi. Qorin g'ami va dunyoning hoyu-havaslariga bog'lanib o'tib ketayotgan umr atalmish xazinasiga achinadi va afsuslanadi. Vaholanki, chinakam iste'dod egasi chinakam ijodkor har qanday vaziyatda ham – baxtli damlarda ham, og'ir damlarda

ham qo'liga qalam olishga, yangi ijod namunalari yarata olishiga, shunday ijodkorlar tufayli adabiyot atalmish olam rivoj topayotganini aytish mumkin. Isajon Sulton bu haqiqatni isbotlagan sanoqli adiblardan biri deya olamiz. Umuman bu asarga "Darbadar yahudiy" degan sayyor afsona turtki bo'lgani, darbadarlik metaforik usulida, arxetip bo'lib qo'llanganini, asar davomida uchragan voqealar asnosida anglashiladi. Kitob nomida "Darbadarlikning ham turli-tuman shakllari bor, manguqlikning ham turli shakl-shamoyili bor. Bir darbadar la'natga uchrab, mangu yurgan bo'lsa, ikkinchisi esa, masalan Hazrati Hizr, rahmat ichida mangu yuribdi" degan falsafiy qarash yotadi. Shularni hisobga oladigan bo'lsak, asarning nomi ham o'quvchini fikrlashga undaydi, savollar girdobiga tashlaydi.

Isajon Sulton "Boqiy darbadar" romani haqida gapirarkan: "...Bor-yo'g'i sakson sahifalik kichkinagina shu roman juda uzoq yozildi, men uni taxminan 1998-yilda boshlagan edim. Muqaddas manzillarini, maqsadlarini yo'qotib qo'yib, dunyoda tentirab yurgan odamlar dunyoda ko'pday tuyular, lekin ifoda uchun shakl topolmas edim. Qiziq-da, bir etikdo'z Iso alayhissalomga qo'l ko'tardi-yu, abadiy yashash degan tavqi la'natga duchor bo'ldi. Barhayotlik ham musibat bo'lishi mumkinligi haqida sira o'ylab ko'rmagan ekanman, vaholanki, sonsiz-sanoqsiz insonlar dunyoda mangu qolish ishtiyoqida yelib-yugurmoqdalar", degan edi. Yuqorida berilgan faktlar va fikrlarga tayangan holda har ikki asarning yaratilishiga o'sha davrdagi shart-sharoitlar, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar va yozuvchilarning falsafiy qarashlari va qalb o'y-fikrlari turtki bo'lgan, deb ayta olamiz.

Hajm jihatdan mo'jazgina "Boqiy darbadar" asarida voqealiklar tizimli tasvirlanmagan. Bir-biriga bog'lanmagandek ko'ringan voqealar rivoji, hikoyatlar ketma-ketligi ham kitobxonni shoshiradi. Isajon Sulton asarni roman deb belgilagan, zamonaviy adabiyotshunoslikda asarni modernizm yoki postmodernistik yo'nalishga kiritish biroz mushkulday ko'rinadi. Asarda modernizmga xos belgilar zamon tushunchasi, ya'ni o'tmish, kelajak va hozirning hikoyada ma'no muhimligi, hamma narsani biluvchi nuqtayi nazardan uzoqlashib, turli nuqtayi nazarlar va ko'plab rivoyatlardan foydalanishni targ'ib qiluvchi shaxs ongiga qaratilganligi, ong oqimi badiiy usulidan foydalanganligi, "metahikoya" badiiy metodi qo'llanilganligi, simbolizm, ya'ni razm va timsollardan keng foydalanib, mant ostidagi ma'noga (intertekstuallik) urg'u berilganligida, modernist mualliflarga xos jamiyatning pessimistik manzarasini tasvirlaganida ko'rinadi. Asarning postmodernistikligi esa uni janr jihatdan sehrli realizm yoki ijtimoiy fantastika sifatida olish kerakligida yoki postmodern asarlardagi tartib, ketma-ketlik va birlik g'oyalarining buzilganligida ko'rinadi. (Tawfik Y., 2017, 35). Fikrimizcha esa, asar ko'proq modernistik ruhda yozilgan, bunga asos sifatida yozuvchi o'zini qiynayotgan muommo va ichki ziddiyatlarini, nafaqat "izm"larning badiiy unsurlari bilan, balki milliy-madaniy elementlar bilan Professor Ziyoning o'g'lining maktubi tasvirida ko'rinadi. Adabiyotshunos D. Quronov bu haqida shunday yozadi: "Boqiy darbadar"da an'anaviy eposga xos voqeaband syujet o'rnida sirtidan bir-biriga bog'lanmay, turli makon va zamonda, goh reallik, gohi xayolotda kechuvchi voqealar tasvirlangan, markazida risoladagidek qahramon turmagan bo'lsa-da, ularni bir narsa – hayotning ma'nisi-yu bashariyat taqdiri haqida o'yga tolган muallif shaxsi birlashtiradi, yaxlit butunlikka – romanga aylantiradi..." (Куронов Д., 2010, 15.) Dilmurod Quronovning mazkur ta'rifidan so'ng aytish mumkinki, romanga postmodernizm yo'nalishi ta'sir o'tkazgan. Zero, olamni uzuq-yuluq turli fragmentlar bilan tasvirlashga urinish postmodernizmning asosiy qonuniyati hisoblandi. Yozuvchining yutug'i Sharq va G'arbning

badiiy usullarini o‘z uslubida birlashtira olganida ko‘rinadi. Ya’ni muallif ko‘r-ko‘rona taqlid qilmaydi, balki Ovro‘pa shakl-shamoyilidan Sharqona tafakkur bilan mazmun-mohiyat yarata oladi. G‘arb postmodernizmi hayotni bema’ni va unda hamma narsa absurdizmga asoslangan desa, Isajon Sulton asari qahramonlari o‘z taqdiriga bitilgan bitikdan ma’no izlab, hayot haqiqatini izlab charchashmaydi.

“Mars yilnomalari” romani esa birinchi navbatda ilmiy fantastika romani sifatida tasniflanadi. U kosmik tadqiqotlar, mustamlakachilik, texnologiya va insoniyat kelajagi bilan bog‘liq mavzularni o‘rganayotganda ilmiy fantastika, distopik-antiutopik fantastika va kosmik tadqiqot elementlarini birlashtiradi. Roman fantaziya va allegoriya unsurlarini ham o‘z ichiga olgan bo‘lib, uni an’anaviy janr chegaralaridan oshib ketgan boy va serqirra asarga aylantiradi. Bu asarda ham hikoyalar o‘zaro mustaqil mavzularni olib chiqadi va bir-biriga bog‘lanmagan hikoyalar umumiy syujet orqali tasvirlanadiki, bu har ikki asardagi majoziylik va janriy o‘xshashliklar kabi tavsiflanadi.

“Mars yilnomalari” romani uchinchi shaxs tomonidan hikoya qilinadi. Adabiyotshunoslikda badiiy asar hikoyachi voqeani o‘z e’tiqodi va tajribalari asosida muayyan nuqtayi nazar bilan aytib beruvchi shaxsdir. Masofaviy uchinchi shaxs hikoyachisi hamma narsani biluvchi, barcha personajlar ongini o‘qiy oladigan yoki cheklangan, faqat ayrim personajlarning fikr va his-tuyg‘ularini tasvirlaydigan hikoyachi bo‘lishi mumkin. Isajon Sulton esa “Boqiy darbadar” asarida ong oqimi usulidan foydalanadiki, asarning qaysidir joylari bu uchinchi shaxs hikoyachisi bo‘lsa, qaysidir joylarida hikoya birinchi shaxs tomonidan hikoya qilinadi. Buning asosiy sababi asarda bosh qahramonning, ya’ni aniq bir protagonistning yo‘qligida namoyon bo‘ladi. Aslida ham shundaymikin o‘zi? Romanga so‘ngso‘z yozgan adabiy tanqidchi Rahimjon Rahmat “Bir qarashda asarda qahramon yo‘qday ko‘rinadi. Jam ichidagi har bir voqeaning o‘z qahramoni bor. Bu jamlangan voqealar uchun umumiy qahramon kim? Yana ham aniqroq aytsak, asar deb atalgan bu ruhiy portlash kimning qalbidan chiqmoqda?” (Rahmat R., 2017, 102.) Ko‘plab adabiyotchilar asar bosh qahramoni darbadar, Muborak kishi tomonidan la’natlangan etikdozdir, u turli zamonlarda, har xil ko‘rinishlarda, turli elatlarda paydo bo‘lmoqda, deb aytishsa, ayrimlar asar qahramoni Gobi sahrosidagi geni o‘zgartirilgan o‘sha klon odamni yaratgan, sahro bag‘rida besh yil afsonaviy Haybar shahrini izlagan, o‘glining maktubini o‘qib iymon uchqunlari bir porlab o‘tgan professor Ziyo deb talqin qilishadi. Bizning nazarimizda, har safar syujetda paydo bo‘lganida bir ma’no mazmun olib keluvchi, o‘quvchiga “Men kimman? Otim nima?” deb savol beruvchi, besamar va bema’no daydib yurguvchi darbardarlarni asarning bosh qahramoni sifatida olish mumkin. Chunki voqeabandlik aynan uzoq umr ko‘rishni istovchi, yaratguvchisini unutgan yaratiqalar, samum odami, lo‘lilar karvonboshisi, umrboqiy chol kabi mangu darbadarlikka muhtalolar atrofida aylanadi. *“Bir yerda muqim hayot kechirish bilan tinimsiz darbadarlik o‘rtasida qanchalar farq bor? – dedi mehmon. – Buni menga Hazrat aytgan edi. “Senku avomning ko‘zida zohiran bir duo tufayli shunday qismatga mahkum etilasan. Ammo umring mobaynida o‘z hayoti davomida ilohiy mujdani rad etib, darbadarlikni bo‘yinlariga olgan sanoqsiz kishilar olomonini ko‘rasan. Ularning hayoti senikidan zarracha ham o‘zga bo‘lmaydi, biroq sendan farq qilib, og‘ir va azobli o‘lim topishadi. Lekin tarixda sening noming qoladi, boshqalar esa aynan shu qismat bilan yashashsa-da, yer yuzidan benomu nishon supurilib ketishadi”, – degan edi.”* (Sulton I., 2010, 9.) Berilgan parchadan darbardarlik tavqi

lan'atini bo'yniga ilgan o'sha etikdozgagina emas, balki buni o'zlari xohlab tilab olayotgan boshqalarga ham tegishli. Bu balki dunyo mol-dunyasiga mukkasidan ketganlardan biridir. Yozuvchi qahramonlarining falsafasi, o'y-fikrlari ichki ziddiyatlari bilan darbadarlik degani Yaratgan ko'rsatib qo'ygan yo'ldan ozish, uning azaliy qonunlarini buzishga urinish, deb tushunsak roman mazmunini to'g'ri anglab yetishimiz uchun turtki bo'ladi. Bredberining "Mars yilnomalari" asarida ham aniq bir bosh qahramon mavjud emas. Faqat qahramonlarni yerliklar va marsliklarga bo'lish, ular ham aslida metaforik timsollar ekanligini ta'kidlab o'tish joiz. Rey Bredberining "Mars yilnomalari" asari qahramonlarida bir qancha arxetiplar va timsollar mavjud bo'lib, ulardan: a) sayohatchi yoki darbadarlar – romanning ko'plab qahramonlari Marsning noma'lum manzarasini o'rganayotgan kezuvcilar bo'lib, bu arxetip insonning izlanish va kashfiyotga bo'lgan istagini ifodalaydi; b) kashfiyotchilar Kapitan Uaylder va Benjamin Driskoll kabi qahramonlar sarguzasht ruhini va yangi chegaralarni kashf qilish, yangilikni ifodalovchi kashshof insonlar arxetipini mujassamlashtiradi; c) begona-notanishlik – Yerni orzu qilgan marslik ayol Illa va yolg'iz oltin izlovchi Valter Gripp kabi personajlar atrof-muhitdan ajratilgan begonalik arxetipini ifodalaydi; e) vayronkor – o'z harakatlari bilan beixtiyor Marsga halokat olib keladigan kapitan va uning ekipaji kabi personajlar insoniyatning halokatli tabiati va uning boshqa olamlarga ta'sirini anglatadi. Ushbu arxetiplar va simvolizmlar "Mars yilnomalari" qahramonlari xarakterini yoritishda teranlik va mazmun bag'ishlaydi. Tadqiqot, mustamlaka, izolyatsiya va vayronagarchilik kabi yondosh mavzular asar mohiyatini ifodalashda bosh mavzu atrofiga birlashtirilgan.

Asarlarning konseptual darajasi haqida gap ketganda, Isajon Sultonning "Boqiy darbadar" romanida yozuvchi olamning yaxlit modelini turli diniy rivoyatlar, tarixiy ma'lumotlar, zamonaviy ilmiy qarashlar, texnologik yutuqlar, jahon falsafasiga doir yo'nalishlar va qarashlarning o'zaro kesishgan nuqtasida yaratishga urinadi. Ya'ni yozuvchining (yana ham aniqrog'i – muallif ijodiy tafakkuri) hozirgacha ko'rgan umri davomida shunchalik ko'p savol, ziddiyat, hikmat, ibrat, fikr, o'y-mulohaza, ishtiboh, gumon, taxmin, qo'rquv, vahima va yana boshqa insoniyat aqli, onggi, tuyg'usi, hissiyotiga doir jumboqlarga yechim izlaydi. Bu asarda bilimning buzg'unchi kuchi, insonning Yaratguvchisiga qilayotgan noshukurligi-yu isyoni g'oyalari shunday bir go'zal konstruksiya bilan ochib beriladiki, bir rivoyatni o'qib, qaytib oldingisini o'qish, mag'zini chaqishga ehtiyoj seziladi. Asarda inson va tabiat o'rtasidagi muvozanat, uning ko'rinmas, lekin aniq chegarasi, insonning umri davomidagi vazifasi ya'ni o'z umrining hikmatini topishi kabi falsafiy-majoziy mavzulari o'rin oladi.

"Mars yilnomalari"da – mustamlakachilik va imperializm, Marsning insonlar tomonidan mustamlaka qilish oqibatlarini va bu ayanchli holatning Mars aholisi va yerliklarning o'ziga qanday ta'sir qilishi, texnologiya va taraqqiyotning insoniyat jamiyatini shakllantirishdagi rolini va uning sivilizatsiyani rivojlantirish va halokatga olib borishi mumkinligi, roman qahramonlarining Marsdagi notanish muhitda omon qolishga va moslashishga harakat, yolg'izlik va izolyatsiya, romandagi ko'plab qahramonlar boshqalardan jismoniy masofa yoki hissiy ajralish tufayli yolg'izlik va izolatsiyalashganlik tuyg'ularini boshdan kechirishlari, inson tabiatining murakkab tomonlarini, jumladan, ochko'zlik, shuhratparastlik, rahm-shafqat va chidamlilik, ekologiya atrof-muhitning buzilishi, tabiiy resurslarni saqlashning ahamiyati va inson faoliyatining ekotizimlarga ta'siri kabi mavzularga to'xtalib o'tadi.

Shuningdek, yozuvchilar asarlarida boshqa bir qancha kitoblarga ishoralar va klassik

adabiyot namunalaridan murojaatlar ham berishgan bo'lib, ular ham asardagi yozuvchi g'oyasini yoritishda adabiy-estetik vazifalarni bajarishgan. Chunonchi, "Boqiy darbadar"da, Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr" dostonining xotimasi ayni bosh qahramon Ziyo o'z aybini yoyinki, qilgan ishining qanchalar dahshatli ekanini tushunib yetgan chog'ida berilishi, yoki Mashrab ijodidan majnunday kezuguvchi banda uni istovchilar sahrodan izlashi haqidagi baytlari ayni asarning mazmuni, undagi tagma'nosini ifodalash, muallif pozitsiyasini ochish uchun oqilona foydalanilgan.

"Mars yilnomalari"da ham Rey Bredberi bir nechta adabiy asarlar va mualliflarga murojaat qiladi. Ular orasida Edgar Allan Po alohida ajralib turadi, butun roman davomida Po uslubiga izdoshlik seziladi, masalan, Poning mashhur "Usher uyining qulashi" hikoyasiga ishora bo'lgan "Usher II" hikoyasida aniq va shafqatsizlarda o'ch olayotgan yerlik adabiyot muxlisining tasviri ham aslida yerdagi adabiyot, kitob va san'atga bo'lgan buqalamuncha munosabatga adibning keskin satiric yondashuvi ko'rinadi. Bundan tashqari, Bredberi Marsdagi mustamlakachilar insoniyat jamiyatining bema'nilik va ahmoqligini aks ettiruvchi sivilizatsiyaga duch kelgan "Ko'chmanchilar" hikoyasida Sviftning "Gulliverning sayohatlari" satirik asariga ishora qiladi.

Shuningdek, Rey Bredberi go'zallik, hayrat va sog'inch tuyg'ularini uyg'otish uchun Bayronning "She Walks in Beauty" (Bradbury R., 2014, 57.) she'rini keltiradi va bu orqali muallif hikoyaga o'yning poetik va ta'sirchan fazilatlarini, uning inson madaniyati va tasavvuridagi ahamiyatini bera oldi.

Yuqoridagi asarlar tahlilidan ko'rinib turibdiki, har ikkala adiblarning asarida ham davr va ijtimoiy-siyosiy hayotning ta'siri va tasviri, syujet voqeabandligi, qahramonlarning ichki ziddiyatlari, majoziylik kabi mushtarak tomonlari bo'lishi bilan birga, milliy-madaniy qadriyatlar, yozuvchilar uslubining orginalligi kabi o'zi xosliklar ayonlashadi.

XULOSA

Rey Bredberining "Mars yilnomalari" va Isaion Sultonning "Boqiy darbadar" asarlarining ikkalasida ham insonning murakkab olamini o'rganish, tatbiq qilish, insoniyatning noma'lum yaratilqlar bilan munosabati, odamzot umrini uzaytirish va xavf-xatarsiz hayotda yashashi uchun kurashi va bu yo'ldagi ehtiyojlarining cheksizlikka giriftorligi tufayli xatolarga, fojealarga dush kelishi mumkinligi, texnologiyaning jamiyatga ta'siri kabi dolzarb mavzularni majoz negizida ko'rsatib berishga intilgan asarlardir. Bunda romanlardagi futuristik muhit tasviri va ilmiy-fantastik elementlarni, jumladan, kosmik sayohat va boqiy yashovchi inson genetikasini yaratish kabi tadqiqotlar, mualliflarning inson tabiati, jamiyat va texnologik taraqqiyot oqibatlari haqidagi chuqur mulohazalari, ikkala asarda ham insoniyatning o'zlari yaratayotgan olamlarning oqibatlari haqida o'ylashga majbur qiladigan o'xshashliklar mavjud. Shuningdek, "Mars yilnomalari" insonning Marsni mustamlaka qilishi, odamlar va marsliklar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga qaratilgan bo'lsa, "Boqiy darbadar"da insoniyatning olam qonuniyatlariga qarshi chiqib, tanazzulga duchor bo'lishi badiiy ifodalanadi. "Mars yilnomalari"dagi Rey Bredberining yozish uslubi lirik va yorqin tasvir, inson tuyg'ulari va munosabatlariga qaratilganligi bilan ajralib tursa, Isaion Sultonning "Boqiy darbadar"idagi yozish uslubida ko'proq majoziy va sharqona donishmandlikka yo'g'rilganlik kuzatiladi. "Mars yilnomalari" romanida ko'pincha qo'msash, yo'qotish va sog'inch mavzularining ohangi sezilsa, "Boqiy darbadar"da o'zlik, xotira va voqelik realligi

kabilar tasvirini yozuvchilarning badiiy induvidualligi sifatida ko'rish mumkin. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, "Mars yilnomalari" va "Boqiy darbadar" ilmiy-fantastik mavzularni va chuqur insoniy muammolarni o'rganishda o'xshashliklarga ega bo'lsa-da, yozish uslubi, mavzular ko'lam, ohang va hikoya qilishda farqlilik mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bredbery R. Martian chronicles. – London. Harper Collins Publishers, 2014. – 188 p.
2. Don B., Christopher C. Spiral Dynamics: Mastering Values, Leadership, and Change. – Wiley-Blackwell, New Jersey, USA. 2005. – 352 p.
3. Hamdam, Ulug'bek. internet manba https://www.bbc.com/uzbek/latin/2012/11/121101_latin_isajon_sulton
4. Qozoqboy Yo'ldosh, Muhayyo Yo'ldosh. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent: 2016. – 302 b.
5. Rahmat Rahimjon. "Munojot"dan "Boqiy Darbadar" gacha. // Етуклик жозибаси. – Тошкент: Turon zamin ziyo, 2017. – 384 b.
6. Sean Esbjörn-Hargens, Michael E. Zimmerman "Integral Ecology: Uniting Multiple Perspectives on the Natural World", –Integral Publishing, Published: 03/2009, 796 p.
7. Sulton Isajon. Таникли ёзувчи Исажон Султон билан ижодий онлайн – мулоқот https://www.youtube.com/watch?v=SED0BMnHx_k
8. Sulton Isajon. Boqiy darbadar. //Sharq yulduzi, 2010. 6-son.
9. Wilber Ken. A Theory of Everything. – Colorado, USA, Shambhala Publisher, 2001. 208 p.
10. Yousef Tawfik. Modernism, Postmodernism, and Metamodernism: A Critique. – International Journal of Language and Literature, vol. 5, no. 1, 2017. – P. 33-43.
11. Андреев А.Н. Методология литературоведения [Электронный ресурс]–Мн.: "Электронная книга БГУ", 2003. <http://anubis.bsu.by/publications/elresources/Philology/andreev6.pdf>. –
12. Куронов Д. Назарий қайдлар. – Тошкент: Akademnashr, 2018. – 128 б.
13. Иванов В.И. Философские статьи: публицистика.– Москва: Берлин: Директ-Медиа, 2017. – 164 с.
14. Куронов Д. Ўйлашган ундовчи асар. // Шарқ юлдузи, 2010, 6-сон.
15. Эйхенбаум Б.М. Литература: Теория. Критика. Полемика. – Ленинград: Прибой, 1927. – 303 с.
16. Эко, Умберто. Открытое произведение. //А. Шурбелев, перевод, Санкт-Петербург: Академический проект, 2004. – 121 с.

REFERENCES

1. Bradbury, Ray. (2014) Martian chronicles, London. HarperCollins Publishers, 188 p.
2. Don, Beck (2005) Christopher Cowan Spiral Dynamics: Mastering Values, Leadership, and Change, Wiley, Blackwell, New Jersey, USA. 352 p.
3. Hamdam, Ulugbek. internet source https://www.bbc.com/uzbek/latin/2012/11/121101_latin_isajon_sulton
4. Kazaqboy, Yoldosh, Muhayyo Yoldosh. (2016) Fundamentals of artistic analysis — Tashkent: 302 p.
5. Rahmat, Rahimjon. (2017) From Munojot to Eternal Darbadar. The charm of maturity, Tashkent: Turon zamin ziya. 384 p.
6. Sean, Esbjörn, Hargens, Michael E. (2009) Zimmerman Integral Ecology: Uniting Multiple Perspectives on the Natural World, Integral Publishing, Published: 03. 796 p.
7. Sultan, Isajon. Creative online communication with famous writer Isajon Sulton https://www.youtube.com/watch?v=SED0BMnHx_k
8. Sultan, Isajon. (2010) The eternal. Tashkent: Eastern Star. No. 6. P.9.
9. Wilber, Ken. (2001) A Theory of Everything Colorado, USA, Shambhala Publisher, 208 p.

10. Yousef, Tawfik. (2017) Modernism, Postmodernism, and Metamodernism: A Critique. International Journal of Language and Literature, vol. 5, no. 1, Pp. 33, 43
11. Andreev, A.N. (2003) Methodology of literary studies [Elektronnyy resurs]Mn.: BGU. <http://anubis.bsu.by/publications/elresources/Philology/andreev6.pdf>.
12. Kuronov, D. (2018) Theoretical notes. Tashkent: Akademnashr, 128 p. 63 p.
13. Ivanov, V.I., (2017) Filosofskie stati: publicistikaMoscow: Berlin: Direkt, Media, 164 p.
14. Kuronov, D. (2010) Thoughtful exclamation piece. Tashkent: Eastern Star / No. 6. B.15.
15. Eichenbaum, B. M. (1927) Literature: Theory. Criticism. Polemic. Leningrad: Priboy, 303 p.
16. Eco, Umberto. (2004) Open work. //A. Shurbelev, translation, St. Petersburg: Academic Project, 121 p.